

Рани развој – унапређење јавних политика

ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ

Предшколско васпитање и образовање (ПВО) односи се на програме намењене деци од њиховог рођења до осме године живота, а који им помажу у развијању низа вештина. Овај се период генерално сматра најосетљивијом и кључном фазом живота детета, а предшколско васпитање и образовање представља најмоћније средство неутралисања неједнакости у погледу приступа школовању и исходима учења. Квалитетно ПВО има три основне функције, подједнако вредне:

- ➔ педагошка: креирање сигурног и подстицајног окружења за игру, учење и развој;
- ➔ социјална: доприноси изградњи праведнијег друштва тако што се свој деци обезбеђују једнаке могућности; и
- ➔ економска: родитељима се омогућава да наставе да раде или да се запосле, или да наставе са својим школовањем и образовањем.

Образовање од рођења до осме године: право детета и најбоља инвестиција

Предшколско васпитање и образовање (ПВО) има важан утицај на развој детета и представља основ за каснији успех у животу у погледу даљег образовања, добробити, запошљивости и социјалног укључивања, нарочито за децу неповољног социо-економског статуса. Јавна улагања у ове програме доносе висок повраћај улагања и представљају сигурну стратешку интервенцију усмерену на општи развој друштва. Програми ПВО имају највећи утицај на децу из депривираних заједница и породица, и надокнађују недостатак подршке за рано учење у најближем окружењу детета. Међутим, важно је нагласити да само квалитетни програми предшколског васпитања и образовања могу да произведу позитиван утицај – у супротном немају велики значај за рани развој детета.

Упркос очигледним позитивним ефектима програма предшколског васпитања и образовања и повољном стратешком оквиру, Србија има једну од најнижих стопа учешћа деце у предшколском васпитању и образовању у поређењу са државама чланицама ЕУ – похађа га свега око 50% све деце узраста 3 до 5 година. Ова стопа је значајно нижа за неке од угрожених група, као што су деца ромске националности или деца са инвалидитетом.

Србија би требало да искористи потенцијале које предшколско васпитање и образовање нуди за даљи економски раст и развој. То подразумева реализацију низа важних задатака: обезбеђивање приступачности и квалитета програма, развијање основа програма ПВО заснованог на савременој педагогији, подршка запосленима у систему ПВО, успостављање одговарајућих метода финансирања и управљања и развијање делотворног и поузданог система праћења и вредновања. Тиме би се остварили значајни добити, пошто квалитетни програми сами себе вишеструко исплаћују. Цена неактивности је трагичан губитак људског и економског потенцијала који не можемо себи да приушtimo (1).

ЗБОГ ЧЕГА СУ ПРЕДШКОЛСКИ ПРОГРАМИ ВАЖНИ?

Основ развоја детета.

Нова открића у истраживањима рада мозга показују да деца уче од рођења, и да прве године живота утичу на њихов каснији успех у школи и животу (2).

Подстичу развој детета и друштва.

ПВО игра значајну улогу у изградњи друштвене кохезије, као и у развоју колективног духа и сарадње. Доступни и квалитетни предшколски програми имају кључни утицај на остваривање права детета, смањење неједнакости у друштву, као и развој људског капитала.

Унапређују животне шансе детета.

Квалитетно предшколско васпитање и образовање побољшава исходе учења детета. Истраживачи су утврдили да млађа деца која похађају предшколске програме обично заврше средњу школу, упишу факултет, имају мање проблема у понашању, и не упуштају се у криминал током периода адолесценције (3).

Висок повраћај улагања.

На глобалном нивоу постоји општи консензус да би предшколско васпитање и образовање требало да буде доступно сваком детету. Истраживања показују да квалитетни програми намењени деци из угрожених породица од рођења до њихове пете године могу да остваре повраћај уложених средстава од 13% на годишњем нивоу (1).

Значајне користи за децу под ризиком.

Економске предности ПВО веће су за децу нижег у односу на децу из породица вишег социо-економског статуса (4) (5).

Лоше здравствено стање, стопе напуштања образовања, сиромаштво и криминал се могу значајно умањити у каснијој доби улагањима у прилике за развој деце под ризиком.

Квалитетни програми предшколског образовања обезбеђују 1) безбедно и подстицајно окружење за децу; 2) стручњаке који пружају подршку и оснажују деце; 3) прилике за социјалну интеракцију и 4) искуства која доприносе когнитивном и физичком развоју деце.

Предшколско васпитање и образовање детета препознато је као приоритетна политика за развој друштва на глобалном нивоу

На нивоу УН...

Предшколско васпитање и образовање представља право сваког детета и глобалну обавезу утврђену Циљевима одрживог развоја УН. Остваривање овог циља захтева координацију програмирања политика раног развоја деце унутар система образовања, водећи рачуна о доступности и квалитету услуга.

На нивоу ЕУ...

Државе чланице ЕУ посвећене су проширењу квалитетних могућности за рано учење, кроз дефинисање циљне вредности од 95% учешћа све деце узраста од 4 године у предшколском образовању, до 2020. године. Учинак земаља у вези са овим циљем прати се сваке године.

ШЕСТ ПРАВАЦА ДЕЛОВАЊА ЗА ПОТРЕБЕ КВАЛИТЕТНОГ ПРЕДШКОЛСКОГ ОБРАЗОВАЊА

Из Европског оквира квалитета (2014) изведено је шест области у оквиру предшколског васпитања и образовања на које би креатори политика требало непосредно

да утичу ради унапређења система предшколског васпитања и образовања. Свих шест праваца деловања требало би да допринесу унапређењу приступа програмима ПВО, као и квалитету тих програма (8):

- 1. Обезбеђено место у вртићу:** право законски загарантовано сваком детету.
- 2. Руковођење:** усаглашене јавне политике.
- 3. Предшколске установе:** иницијално образовање, стална стручна подршка, стандарди рада.
- 4. Учење и настава:** програм, садржај, подршка при учењу.
- 5. Финансирање:** субвенције, бесплатни програми.
- 6. Праћење и вредновање:** акредитација, екстерно вредновање.

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КВАЛИТЕТНОГ ОКРУЖЕЊА ЗА ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ

➔ Квалитетни програми ПВО...

Без улагања у квалитет предшколског васпитања и образовања, већи обухват не утиче на развој и процес учења код детета, а у случају деце из угрожених група може чак да има и веома негативне последице (7).

Следећи критеријуми се генерално сматрају основним карактеристикама квалитетног окружења за ПВО:

- 1) сигурно, али подстицајно окружење;
- 2) запослени који пружају подршку и подстицај;
- 3) прилике за интензивне говорне и друштвене интеракције; као и
- 4) одговарајућа искуства за унапређење когнитивног, физичког, друштвеног и емотивног развоја деце.

→ Разноврсни програми...

Увођење различитих предшколских програма сматра се делотворном и ефикасном стратегијом за унапређење приступа и квалитета ПВО. Ово подразумева увођење иновативних, квалитетних и диверсификованих програма који су:

- Засновани на премиси права детета: једнакости, равноправности и поштовања различитости;
- Усмерени на дете и породицу, због чега је целокупан систем предшколског образовања флексибилнији, отворенији и спремнији на промене у складу са условима и интересима свих укључених страна;
- Флексибилни: дају већу слободу и подстичу иновативност међу свим учесницима;
- Приступачни, пошто се могу спроводити и ван објеката посебне намене;
- Засновани на рефлексiji и ревидирању пракси, пошто не постоји ни један модел или мера који одговарају сваком детету;
- Различитог трајања и различитих модела реализације.

ПРЕГЛЕД ПРЕДШКОЛСКОГ ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ

Србија има богату и дугу традицију у области предшколског васпитања и образовања и раног развоја деце, као и у политикама васпитања у ширем смислу. Свака општина има предшколску установу, која најчешће обухвата већи број вртића.

Предшколско васпитање и образовање спроводи се у предшколским установама (ПУ) које могу да финансирају Република, аутономна покрајина, јединица локалне самоуправе или други правни и приватни субјекти. У оквиру ПУ, деца до 3 године су у јаслама, док

се деца узраста од 3 до 5,5 година у вртићима. Годину дана пре поласка у основну школу, деца похађају обавезан и бесплатан четворочасовни Припремни предшколски програм (ППП) у трајању од 9 месеци.

→ Стратешки оквир је унапређен.

Стратешким и законодавним оквиром Републике Србије уведени су разноврсни предшколски програми у локалним заједницама, са циљем повећања обухвата деце из угрожених група квалитетним предшколским васпитањем и образовањем. Нови стратешки оквир препознаје могућност диверсификације програма ПВО, као што су: (1) краћи програми, усмерени на развој детета, (2) одржавање програма у различитим окружењима, као што су музеји, библиотеке, отворени простори или центри културе, и (3) проширење обима услуга са циљем уписа сваког детета.

→ Изазови у имплементацији политика

Закон о предшколском васпитању и образовању из 2010. године донео је важну промену – предвиђено је једнако право и доступност предшколском образовању за свако дете (4), при чему деца из угрожених група имају предност при упису. Стратегијом образовања и васпитања утврђен је циљ обухвата предшколским васпитањем и образовањем – 75% деце узраста од 3 до 5. Међутим, подаци за 2014. годину показују покривеност од око 50% (4).

→ Умерен раст уписа у предшколске установе.

Упркос постепеном смањењу апсолутног броја деце у земљи, подаци указују да између 2011. и 2014. године скоро да није било раста стопе уписа у предшколске установе. ППП остварује размере готово универзалног уписа (4).

→ Неравномерна географска дистрибуција мреже установа ПВО.

Мрежу установа ПВО карактерише неравномерна географска дистрибуција. Постоје значајне географске разлике: у најразвијенијим општинама уписано је и по два пута више деце у старосној групи 0,5–5,5 година у поређењу са најнеразвијенијим општинама (4).

→ Неравноправност.

Деца из угрожених група најмање су укључена у програме ПВО, нарочито уколико програми нису обавезујући. Свега 5,7% ромске деце, 9% деце из најсиромашнијих домаћинстава и 27% деце из руралних подручја узраста 36–59 месеци похађају програме ПВО (10). Осим тога, скоро 20% деце ромске националности не похађа обавезан ППП (9).

→ Потребно је повећати јавно улагање у развој ПВО.

Укупни расходи за ПВО се процењују на око 0,65% БДП (2014) – јавни расходи покривају 0,5%, док је 0,15% приватна потрошња (учешће родитеља). Србија троши мање на ПВО од земаља ЕУ – у просеку око 0,8% БДП (9). Бројне општине у Србији тешко обезбеђују довољно финансијских ресурса за ПВО (4).

ПРЕДСТОЈЕЋИ ИЗАЗОВИ

Обухват: Упркос дугој традицији, Србија има једну од најнижих стопа учешћа деце у предшколском образовању у поређењу са земљама ЕУ. Свега око 50% све деце узраста од 3 до 5 година похађа предшколске програме, који су углавном уједначени (целодневни) и организују се на местима на којима постоје физички објекти (10). Ова вредност је далеко испод просека ЕУ од 87%, као и од циљева ЕУ (95% до 2020. године).

Праведност: Отежан је приступ предшколском образовању и васпитању за најугроженије становништво. Приступ предшколским установама значајно је мањи код деце из руралних подручја, из сиромашних домаћинстава, код деце са инвалидитетом или из подстандардних, односно тзв. ромских насеља (10).

Приступачност: Капацитети предшколских установа су и поред повећања од 30% током протеклих 6 година још увек недовољни, док се приоритет при упису одређује на основу запослености родитеља. У пракси, велики број угрожене деце остаје искључен из различитих разлога: (i) учешће родитеља је превисоко за највећи број угрожених породица, (ii) родитељи немају знања и вештине за компликоване процедуре пријављивања; (iii) родитељи не разумеју у довољној мери важност предшколског образовања; (iv) недовољна понуда програма који испуњавају потребе угрожене деце, и (v) посредни и скривени трошкови, као што су превоз, одећа итд.

Приуштивост: Цене програма су за многе родитеље превисоке. Скупе услуге представљају препреку за децу из Београда (34%) и градских средина (21%), док је преоптерећеност установа честа препрека за децу из Војводине (21%) и из најсиромашнијих домаћинстава (17%). Главне препреке за ромску децу су висока цена услуга (24%) и други високи трошкови (22%) похађања предшколског програма (10).

Квалитет: Унапређење доступности без повећања квалитета не доноси посебну корист. Квалитетно ПВО подразумева много више од пуког отварања нових места. Циљ би требало да буде холистички (когнитивни, друштвени, физички и емотивни) развој и благостање деце, а не рана „школаризација”.

Радна снага – стручњаци: У појединим образовним групама у већим градовима однос броја васпитача и

деце у предшколском систему не одражава педагошке критеријуме, нити обезбеђује добробит сваког детета и запослених. Важан чинилац у том смислу представљају добра обука, услови за рад и мотивација запослених. Мотивисање, обучавање и задржавање квалификованог кадра представља кључни изазов.

Усаглашено пружање услуга: Највећи проценат деце похађа целодневне програме, а друге опције се ни не нуде, иако су предвиђене законом.

Свеобухватност и корисност: Бројни родитељи и деца окрећу се вртићу само када не постоји нико други ко би водио рачуна о деци.

Финансирање: За разлику од основног или средњег образовања који се финансирају са националног нивоа, ПВО се финансира на локалном нивоу, чиме се појачава ефекат неједнакости – у општинама нижег степена развијености одвајају се најмањи износи за ПВО.

Руковођење: Постоји потреба да се предшколско образовање и васпитање (са осталим услугама подршке усмереним на благостање детета) холистички интегрише, покривајући узраст од 0 до 6 година.

ОД ПРАКСЕ ДО УНАПРЕЂЕНИХ ПОЛИТИКА: ИСКУСТВА ИНИЦИЈАТИВА УСМЕРЕНИХ НА РАЗВОЈ ПВО

Читав низ иницијатива успешно је повећао стопу уписа у одабраним општинама, посебно међу децом из угрожених породица, кроз покретање диверсификованих програма, унапређење услова, промотивне активности, изградњу капацитета (пројекти IMPRES, Вртићи без граница, Школице живота, итд.) (4).

Искуства у спровођењу ових програма пружају важне информације и искуства које се могу користити у

наредном периоду за развој предшколског васпитања и образовања:

➔ Повећати свест о важности ПВО.

Ово се односи на општу свест јавности о потенцијалу ПВО за даље учење, развој итд. Многи родитељи верују да је кључна сврха ПВО да се брине о деци док су родитељи на послу (функција чувања) (9).

➔ Нагласак на укључивању угрожене деце.

У предшколским установама потребно је приоритизовати укључивање деце из угрожених група становништва, нарочито ромске деце и деце са инвалидитетом. Инклузивно ПВО захтева системске и свеобухватне напоре кроз успостављање међуресорне сарадње (просвета, здравство, социјална заштита).

➔ Модернизација Основа програма ПВО.

Неопходан је развој нових Основа програма ПВО, како би се унапредио квалитет програма ПВО и како би се у већој мери прилагодио локалном контексту и потребама детета, породице и заједнице.

➔ Флексибилна и прилагодљива мрежа установа ПВО.

Потребно је успоставити флексибилну мрежу установа ПВО, која се може прилагођавати демографским променама и потребама корисника. Смањење броја деце која имају право на похађање појединих програма ПВО представља значајан изазов за будуће планирање мреже установа ПВО.

➔ Коришћење приступа заснованог на подацима приликом реализације.

Потребна је пажљива анализа и боље разумевање потреба деце и родитеља, њихових ставова у односу на ПВО, као и специфичности локалног културног и социо-

економског контекста, како би се обезбедио процес одлучивања и планирања заснован на информацијама.

→ **Подршка запосленима.**

Запосленима који раде у предшколском образовању, као једном од најважнијих елемената за квалитетно ПВО, потребна је подршка за осавремењивање педагошког приступа и праксе.

→ **Развој усаглашеног система акредитације.**

Како би се обезбедио квалитет предшколских програма, важно је изградити усаглашен систем акредитације за све пружаоце услуга у области ПВО.

→ **Унапређење система уз умерена улагања.**

Повећање стопе уписа деце узраста од 3 до 5,5 година у квалитетне и разноврсне предшколске програме не захтева велика улагања. Некоришћени локални објекти и ресурси могли би бити узети у разматрање као потенцијални објекти за пружање услуга ПВО. Цена трошкова четворочасовног програма по детету месечно се креће од 58 до 65 евра (трошкови одржавања, плате васпитача, ужине за децу, без трошкова превоза) (12).

ПРЕПОРУКЕ

→ **Унапређење доступности ПВО**

- Успоставити флексибилну мрежу установа ПВО која се лако прилагођава демографским променама и различитим потребама корисника.
- Проширити физичке капацитете система ПВО у градским и руралним подручјима, путем изградње нових објеката, адаптације постојећих објеката у заједници итд.
- Ревидирати политике уписа како би се обезбедило место за свако дете: за децу незапослених родитеља, децу која живе у сиромашним породицама, у руралним подручјима итд. Пратити спровођење политике уписа, нарочито деце из угрожених група.
- Диверсификовати понуду програма и развити предшколске програме различитог трајања, модалитета организације, на основу потреба и интереса деце и породица у свим предшколским установама у Србији.
- Повећати потражњу и подршку за ПВО међу родитељима и широм јавношћу, путем јавних кампања и активности подизања свести, како на националном, тако и локалном нивоу.
- Идентификовати и мобилисати све локалне ресурсе за развој бољих услова за рани развој деце и рано учење.

➔ Јачање функције управљања

- ➔ Убрзати и оснажити спровођење Закона о предшколском васпитању и образовању. Усагласити одредбе прописа у области образовања, социјалне заштите и финансирања у смеру проширења приступа ПВО, нарочито за децу која живе у породицама под ризиком, као и у најсиромашнијим општинама.
- ➔ Подржати спровођење националних политика на локалном нивоу, путем изградње капацитета, унапређења аранжмана за финансирање, унапређења функције надзора итд.
- ➔ Унапредити управљање подацима за потребе процеса даљег планирања и оптимизације мреже установа ПВО.
- ➔ Установе надлежне за пружање података на националном нивоу требало би да сакупљају, консолидују и објављују податке о предшколском образовању. Општине треба да развију сопствене институционалне капацитете за прикупљање, обраду и коришћење података за потребе планирања и спровођења ПВО (4). Даље развијати капацитете локалних самоуправа и практичара у установама ПВО.
- ➔ Спровести реформу финансирања предшколског образовања на основу стечених искустава и оцена, при чему је основни циљ да се повећа доступност, приступачност и квалитет ПВО.
- ➔ Предшколске установе које учествују у иновативним пројектима (као што је IMPRES, „Вртићи без граница“, Школице живота, „Године узлета“ итд.) требало би да постану модел-центри за спровођење даљих активности у оквиру реформе ПВО и изградње капацитета предшколских установа.
- ➔ Унапредити стручност запослених и оптимизовати постојеће (људске) ресурсе на локалном нивоу за ПВО. Пружити подршку васпитачима, стручним радницима и директорима у предшколским установама, између осталог и у погледу лидерске улоге у процесу реформе ПВО. Васпитачи би требало активно да учествују у развоју програма и политика. Пружити подршку васпитачима за изградњу партнерстава на нивоу заједнице (јавно-приватна партнерства, партнерства са различитим локалним институцијама – наука, уметност, култура, спорт).

➔ Унапређење квалитета програма ПВО

- ➔ Развити нове Основе програма ПВО које су неопходне да би се унапредио квалитет услуга ПВО и како би ПВО постало релевантније и у већој мери прилагођено локалном контексту и потребама детета, породице и заједнице.
- ➔ Увести иновативне пројекте и активности у редовне програме и спровести нове Основе програма ПВО.
- ➔ Подржати развој нових компетенција запослених у систему предшколског образовања. Извршити реформу студијских програма иницијалног образовања васпитача и усагласити их са савременом праксом у овој области (како у високим школама струковних студија, тако и на учитељским факултетима).
- ➔ Успоставити различите механизме за континуирано јачање стручних компетенција васпитача у предшколским установама путем обука, размене, менторске подршке и учешћа у раду стручних заједница.
- ➔ Створити услове за даљу диверсификацију ПВО путем развоја система акредитације и унапређења механизма за осигурање квалитета.
- ➔ Пратити и вредновати квалитет ПВО како би се осигурало да се стандарди квалитета примењују у пракси.

ЛИТЕРАТУРА

(1) Heckman, J (2017). *Research Summary: The Lifecycle Benefits of an Influential Early Childhood Program*; (2) Institute of Medicine. 2000. *From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development*. Washington, D.C.: The National Academies Press; (3) *Education Corner: The Value of Early Childhood Education*; (4) Aggio, C. et al. (2017). *Analytical Review of Governance, Provision and Quality of Early Childhood Education Services at the Local Level in Countries of Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEE/CIS). Country Report for Serbia* (unpublished). Yale University; (5) Heckman, J. (2017), *Invest in Early Childhood Development: Reduce Deficits, Strengthen the Economy*; (6) *Education Corner: What Is So Important About Early Childhood Education?*; (7) Sylva, K. et al. (2004). *The Effective Provision of Pre-School Education [EPPE] Project*; (8) Adapted from: *Eurydice Policy Brief Early Childhood Education and Care*, (2014); (9) Baucal, A. et al. (2016). *Early childhood education and care (ECEC) in the Republic of Serbia in Serbia: situational analysis and recommendations*, World Bank; (10) Statistical Office of the Republic of Serbia and UNICEF, 2014. *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey and Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey, 2014, Final Reports*. Belgrade, Serbia: Statistical Office of the Republic of Serbia and UNICEF; (11) Retrieved from <https://childhub.org/bg/child-protection-online-library/child-protection-index-serbia-2016-childpact>; (12) UNICEF (2016). *Costing of diversified pre-school programmes*.